

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Випуск 17

Київ - 2002

УДК 371.015.(06)

ББК 88.8я54

П 86

Редакційна колегія:

С.Д.Максименко, дійсний член АПН України, доктор психологічних наук;

О.В.Скрипченко, доктор психологічних наук;

Н.В.Чепелева, доктор психологічних наук;

Т.М.Титаренко, доктор психологічних наук;

І.Д.Пасічник, доктор психологічних наук;

Л.В.Долинська, кандидат психологічних наук

(відповідальний секретар)

Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, Випуск 17, 2002. – 284 с.

Збірник містить наукові праці з теоретичних проблем психології, особливостей організації навчально-виховного процесу в школі, особистісного зростання на різних вікових етапах та професійного становлення спеціаліста.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Рекомендовано Вченою радою
НПУ імені М.П.Драгоманова

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

регуляції личного поведіння. Целостное самосознание, рассмотренное как новая системная форма сознательного регулирования жизнедеятельности человека, по нашему мнению, в конечном счете придает его личности желаемую цельность, гармоничность, формирует способность не только быть внутри ситуации, но и выходить за ее пределы, т.е. проявлять себя творцом.

В итоге рассмотрения психологической литературы по вопросам источников и движущих сил профессионального становления личности можно прийти к выводу о том, что существуют три взаимосвязанных аспекта изучения человека в процессе его жизнедеятельности.

Первый аспект предполагает изучение человека как субъекта предметной (индивидуальной) деятельности, второй – как субъекта общения (коллективной деятельности), а третий аспект отражает результаты развития способности человека к сознательному регулированию индивидуальной и коллективной деятельности, он как бы вбирает в себя и аккумулирует информацию, поступающую из двух сфер: “субъект-объектных” и “субъект-субъектных” отношений. Эта информация составляет своего рода базис для формирования таких жизненно важных психологических функций, как рефлексия, самоконтроль, самоанализ и построения системы целей, личностных смыслов, жизненных принципов и поведенческих установок.

Все эти аспекты изучения человека, с нашей точки зрения, должны быть взяты за основу при рассмотрении источников и движущих сил профессионального становления личности учащихся ПТУ как будущих молодых рабочих.

Литература

1. Боришевський М.Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації в громадському становленні особистості. Научно-метод. Збірник. Дрогобич.: “Відродження”, 1998, с.11-14.
2. Бех І.Д. Дитина в процесі особистісно-зорієнтованого виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. К.: Пед. Думка, 1999.- Кн. 1: с.6-11.
3. Ломов Б.Ф. О системном подходе в психологии // Вопросы психологии. 1975. №2. с.31-45.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. М.: 1983. Т.2, с.195-196.
5. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: 1976. 369с.

В статті наведені теоретичні підходи до пізнання джерел та рушійної сили професійного становлення особистості.

Показано, що основною ознакою становлення всебічно розвинутої особистості є здатність людини до трансцендирування.

Статтю подано до друку 21.03.2002.

© 2002 р.

О.М.Назарук (м. Київ)

НАРАТИВ ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПОДІЇ

У концепціях психічного розвитку існує припущення про те, що людина стає зрілою особистістю не тільки завдяки переходам через вікові стадії психічного розвитку і набутим новоутворенням, але й шляхом пошуку та переоцінки власних особистісних смислів. Іншими словами, важливі особистісні зміни, які відбуваються на кожному етапі життя людини, формують її життєву позицію або, за А.Адлером, стиль життя [12]. Стиль життя, на наш погляд, є своєрідним світосприйманням, власне,

яке і проявляється через особистісні якості, ціннісні установки, значні події, емоційні переживання, поведінкові реакції, тобто різні аспекти досвіду особистості.

В якості основної одиниці досвіду використовують поняття «подія» (С.Л.Рубінштейн, Л.С.Виготський, Б.Г.Ананьєв, К.А.Альбуханова-Славська, Л.І.Анциферова, Н.А.Логінова, А.А.Кронік та ін.), яке «в концентрованій та цілісній формі вбирає пізнавальне та емоційне відношення» [7; 3]. Подіями можуть виступати будь-які зміни як у внутрішньому, так і в зовнішньому світі, наприклад, «природні катаклізми та політичні перебудови, особисті підйоми та падіння, закоханість та розчарування, зустрічі та розлуки, хвороби, спортивні досягнення, подорожі, успіхи та невдачі друзів, дітей, близьких... багато-багато іншого. Люба зміна в житті — це подія» [9; 16].

Однак вихідною одиницею життєвого досвіду будемо вважати **психологічну подію**. Феномен психологічної події, тобто *своєрідного переживання значущості тієї чи іншої ситуації, випадку* полягає в тому, що це переживання діючого веде до змістовних змін в структурі особистості, та складає її емоційний, мисленнєвий і цілісний аспекти. Іншими словами, **психологічна подія є значущою в ціннісно-смысловому відношенні переживанням, яке спричинено зовнішніми або внутрішніми факторами**.

За даними вчених, у спогадах дорослих людей про власне життя нараховується значних подій від 15 до 21, причому вони залишаються в категорії значних тільки впродовж декількох років. Вважаємо, що наш подійний ряд є рухомим. Досвід зазнає не стільки змін, скільки зміщення тих чи інших подій, і виводить в число значних тільки ті, які потрібні в теперішній момент, які необхідні нам для функціонування в життєвому просторі та для підтримання особистих прагнень. Це не означає заміну однієї події іншою, скоріше необхідно говорити про поповнення новим досвідом вже утвореного світовідчуття. Це світовідчуття і є частиною процесу пізнання навколишнього, тому «за перші 15 років життя трапляється не менш, ніж за останні 10-15 років ...» [9; 52].

Пригадується філософське ствердження: «Світ існує, а людина безперервно пізнає його», але в відношенні до суб'єкту пізнання, світ — це динамічна система, по суті: «світ — це хід подій» [6; 219]. В теорії особистих конструктів під цим розуміється те, що світ знаходиться в безперервному русі, він весь час діється, а «наш досвід — це та його частина, яка діється з нами» [6; 219]. Життєвий досвід виявляється деякою цілісністю, генезис якої набуває певного зв'язку, співвідношення особистості та світу: це — співвіднесення включає подію, дію, відчуття, сприймання або взаємодію, які породжують у неї емоційно забарвлене ціннісно-смыслове переживання буття.

У літературі зустрічаються припущення про те, що особистий досвід може бути зафіксований внаслідок тексту-нарративу, в якому відображаються не тільки події життя людини, але й його особисті характеристики: структурні елементи Я-концепції, життєві плани та перспективи і т.п., що особливо важливим є саме в дитячі роки. Саморозповідь, в формі «нарративу відображає стихійно створені індивідуальні способи пізнання, на основі яких структурується наше сприймання світу та самих себе, укладається досвід. Включення знань, умінь, навичок, подій минулого, цінностей та структур досвіду не дає можливості особистості змінити обставини її розвитку, проте дозволяє зробити інше: «визначити уявлення про себе» [11; 97].

Зазначимо, що досвід, особистість та культура пов'язані відношеннями еквівалентності: часова рівновелика цілому [1; 10]. Психологічний досвід особистості укорінений в універсумі культури, як соціальна істота, як частина оточуючого світу, людина залежна від способів та правил існування в середовищі в рамках певної культури. Як зазначає Н.В.Чепелева, для розуміння та описання цього досвіду, для упорядкування подій особистого та соціального характеру, людина намагається побудувати необхідний сюжет. Сюжети можуть бути або повністю «оригінальними» (не існує культурних аналогів), або «типовими», наприклад, «літературний, історичний, архетипичний, міфологічний і т.п., певні сюжети, зафіксовані тими чи іншими засобами в культурі» [15; 485]. Інакше, на суб'єктивно пережиті події та переживання ніби накладається категоріальна сітка структур самосвідомості особис-

тісних та культурних вимог, цінностей, інтеріоризованих норм, в той час як екстеріоризація пережитого в формі розповіді служить засобом самопред'явлення особистості світу. Система уявлень про навколишній світ, про своє життя та все те, що з ним пов'язано, про важливих людей і т. п., знаходить відображення саме в автонарративі.

У свій час Л.С.Виготський приділив особливу увагу тому, що дитина – це не маленький дорослий, як інколи думають самі дорослі. Дитина – це якісно інший світ. «Але на практиці психології це тільки треба розкрити цей складний процес розвитку в усій його реальній повноті та уловити всі ті якісні зміни та перетворення, які перероблюють поведінку дитини» [2; 135].

Однак, дитячий автонарратив є відображенням саме засвоєного в сім'ї: характеру символічних дій (схем поведінки), а також семантики міжособистісних взаємовідношень, тому що в дитинстві саме батьки закладають основи свідомого відношення до життя та до його розуміння. Відомо, що емоційне життя дитини інтенсивне та наповнене різноманітними переживаннями і для того, щоб ці моменти життя дитини не залишались на перцептивному рівні, а несли смислове навантаження, необхідна участь дорослих. Саме дорослий виступає своєрідною сполучною ланкою між подіями, що відбулись в житті дитини та їх тлумаченням. Дитина, за словами Л.С.Виготського, володіє ще малим рівнем інтроспекції, але взаємне спілкування дитини та дорослого допомагає їй не пасивно спостерігати за тим, що відбувається і приймати чужі судження як свої, а пізнавати світ через переживання конкретних ситуацій та відношень, і робити свої власні висновки.

Сучасні дослідження підтверджують важливість присутності дорослих в житті дітей, в особистому розвитку, особливо в формуванні досвіду. Провідне місце як в дошкільному, так і в молодшому шкільному віці відводиться спілкуванню з дорослими, зокрема з батьками. Через спілкування, яке має більш якісний характер за змістом в молодшому шкільному віці, ніж в попередніх вікових періодах, відбувається постійна реконструкція системи уявлень дитини про світ, що веде до подальшого формування життєвого досвіду.

Так, в дослідженні А.Є.Лагутіної щодо вивчення процесу усвідомлення особистого досвіду дошкільниками, був виявлений феномен «відчуження свого досвіду», подолання якого полягає «в емоційно насиченому, індивідуально адресованому спілкуванні дитини з дорослими з приводу конкретного змісту» [7; 2]. *Адже психологічним механізмом формування життєвого досвіду являється трансформація життєвих подій в психологічні.*

Поняття психологічної події як особливого феномена життєвого досвіду виводиться з роботи С.К'єркегора «Повторення». Датський філософ писав, що для нього «перетворилось в подію світового значення те, що, трапилось це ж з іншим, вирішилось би дрібницями» [17; 37]. Існування цього феномену знаходимо як в теоретичних, так і в експериментальних працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, в результаті дослідження, А.Антоновському: «вдалось узнати, ... що важливим за своїми наслідками являється суб'єктивне сприймання значення події, а не його об'єктивний характер» [5; 91]. У працях Н.А.Логінової спостерігається подібна думка: «далеко не всі важливі зміни обставин викликають яскраві враження, багато які зовсім не відображаються на психічному стані і не сприймаються суб'єктом життя в значенні події» [8; 245]. В експериментальному дослідженні А.В.Лагутіної були отримані наступні результати, що підтверджують вищевикладене: «один і той самий епізод порізного усвідомлюється дошкільниками з різним досвідом спілкування з дорослим», так для одних дітей він стає подією, а для інших – проходить поза свідомістю, тобто діти «сприймають лише зовнішній, формальний бік ситуації...» [7; 14]. Виходить, що не тільки різні за характером ситуації, але й ті ситуації, в яких суб'єкти були одночасно або присутні, або приймали участь, мають різний зміст, так, у одних це перетворюється в особисто значущу подію, яка торкається глибинних аспектів свідомості, а у інших – виступає як данність, як факт буття і не впливає на психічне життя в цілому. Суб'єктивне сприймання події впливає на формування життєвої позиції особистості в соціальному просторі. Так, У.Квастхоф, пропонує виділяти нарративи, в яких суб'єкт виступає актантом – актив-

ним учасником подій (той, хто діє) та пасивним (той, хто спостерігає) [4]. Власне, сукупність подібних за характером реагувань в різних обставинах, зокрема, в значних подіях може свідчити про визначений патерн поведінки, інакше, зручне ставлення до соціуму та інших людей, до себе та побудову власного життя.

Психологічна подія виступає як відображення реальної дійсності, як концентроване переживання, вплетене в смислову, афективну (емоційну) та когнітивну (пізнавальну) сфери особистості. Такого роду подія виступає переживанням, що має велике значення для людини і веде до змін розуміння та тлумачення навколишнього світу, себе в цьому світі; веде в кінцевому результаті до «прориву в інший простір існування» [1; 8]. Зміст життєвого простору, виходить із запитів самого суб'єкту, розширюється або новими особистісними смислами, або розширюються межі тих, що вже існують. Розширення ціннісно-смислової системи, на думку Н.В.Чепелевої, дає можливість розібратись в будь-якій життєвій ситуації та подолати важкі обставини буття [14; 123].

Життя в своїх різноманітних проявах спонукає людину до постійного включення в будь-які обставини, які вимагають мати відносно стійку позицію, і тільки лише завдяки нашій особистій системі тлумачення ми підготовлені до того, «щоб кожний день успішно справлятися з новим досвідом» [30]. При спробі структурувати щоденні події власного життя, ми звертаємось безпосередньо до життєвого смислу, який «зв'яже в єдину цілісність все життя людини в її ретро- та перспективі, завдяки чому цей процес і набуває характеру понадчасового: усвідомлення минулого та проектування майбутнього відбувається тут в єдиному акті ...» [1; 10]. Саме ж переживання в даному контексті виступає як необхідний «момент особистісного буття, передумова та одночасно умова його... розгорнення – від простого самовідчуття до більш високих та значних рівнів відображення світу» [3; 44]. Смысловое поле і переживання, як його частина, виступають ніби передумовами внутрішнього розвитку, що дозволяють людині «виробляти та змінювати становлення до самої себе, переоцінювати та виділювати свій досвід» [5; 94], подивитись на себе немов з іншого боку.

Н.В.Чепелева пропонує розуміти подію «не просто як якийсь епізод нашого життя, якийсь випадок, що наклав відбиток на все наше подальше життя та змінив нас, але як випадок зафіксований, означений, тобто приведений завдяки мові в форму» [16; 2], наприклад, нарративу, який дозволяє повідомити інших з тим, що відбулося і стало в суб'єктивному розумінні подією. Відомі психолінгвісти Д.Слобін та Дж. Грін писали, що ні мислення, ні соціальна поведінка, ні людська культура «не можуть існувати за межами мови» [13; 176], тобто мова виступає своєрідною реалією, яка окреслює досвід та визначає спосіб буття людини.

Таким чином, саморозповідь в формі нарративу відображає особистий досвід, шляхом тлумачення подій, які виступають частиною навколишньої дійсності та, одноразово, частиною буття людини. Тому «нарративізація свідомості» (термін Н.В.Чепелевої), відкриває нові можливості розуміння та усвідомлення складних та диференційованих контекстів особистого досвіду, «різних форм життєдіяльності особистості, сутність яких полягає, імовірно, в тому, що суб'єктивні переживання трансформуються в рефлексивні смисли в момент їх розгорнення, означення та опредмечення в формі розповіді» [11; 95]. Адже людина, на думку С.Д.Максименко, «в якості суб'єкту дискурсивної практики виступає в ньому не як статично дане буття, а як суб'єкт акту самоствердження створення самого себе...» [10; 150].

Отже, *по-перше*, нарратив, зокрема, автонаратив може виступати важливим засобом психологічного пізнання такого цілісного компоненту особистісної свідомості як досвід. *По-друге*, нарратив надає можливість наблизитись до особистості та різних аспектів її досвіду і виявити, які ж моменти життя стають подіями і в подальшому входять до його структури. *По-третє*, події, які набули характеру значних (наприклад, або із раннього дитинства та із юнацьких років, або із зрілого періоду життя та сьогодні), на наш погляд, відображають характер сприймання та відношення людини до навколишнього, інших людей, самої себе, показують, яким є суб'єкт у діях та рішеннях – активним чи па-

сивним в соціальному та особистому просторі буття. Головне, завдяки аналізу змісту текстів автонаративів, дослідник отримує можливість виявити психологічно значні структури життєвого свіду як дитини, так і дорослого, та сприяти, через їх вплив, самому процесу їх особистісного розвитку.

Література

1. Воробьева Л.И., Снегирева Т.В. Психологический опыт личности: к обоснованию подхода // Вопросы психологии – 1990. – № 2. – С. 5–13.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 3. / Под. ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 386 с.
3. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход). – К.: КГПИИЯ, 1991. – 189 с.
4. Калмыкова Е.С., Мергентайлер Э. Нарратив в психотерапии: Рассказы пациентов о личной истории // Психологический журнал. – Том 19. – № 5, 1998. – С. 97–103.
5. Карцева Т.Б. Понятие жизненного события в психологии // Психология личности в социалистическом обществе: Личность и ее жизненный путь. – М.: Наука, 1990. – С. 88–100.
6. Келли Дж. Теория личности. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
7. Лагутина А.Е. Особенности осознания своего опыта дошкольниками: Автореф. дис. канд. псих. наук. – М., 1991. – 20 с.
8. Логинова Н.А. Развитие личности и ее жизненный путь // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. Куликов Л.В. – СПб.: Питер, 2000. – С. 238–246.
9. LifeLine® и другие новые методы психологии жизненного пути. / Сост. и общ. ред. А.А. Кроника. – М.: Прогресс-Культура, 1993. – 230 с.
10. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 320 с.
11. Назарук О.Н. Детский нарратив: попытка экспериментального исследования // Журнал практикующего психолога, 2001, № 7. – С. 95–107.
12. Сидоренко Е. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру: СПб.: Речь, 2000. – 352 с.
13. Слобин Д., Грин Дж. Психоллингвистика. – М., 1976. – 351 с.
14. Чепелева Н.В. Життєва ситуація особистості // Основи практичної психології. – К.: Либідь, 1999. – С. 112–136.
15. Чепелева Н.В. Нарратив как средство интерпретации личного опыта // Психология на перетині тисячоліть: Зб. наук. пр. – К.: ДОК-К, 1998. – Т. III. – С. 484–491.
16. Чепелева Н.В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта. – Доклад на научной сессии Института психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины, 2002 г.
17. Шестов Л. Киркегард и экзистенциальная философия. / Подгот. текста А.В. Ахутина. – М.: Прогресс-Гнозис, 1992. – XVI, 304 с.

В статье рассматривается текст-нарратив как доступная форма отражения основной единицы жизненного опыта личности – события. Анализируется понятие психологического события, как значимого в ценностно-смысловой сфере субъективного переживания реального происшествия, вызванного внешними или внутренними факторами.

Статтю подано до друку 14.05.2002.